

MÜTEFEKKİR

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
AKSARAY UNIVERSITY JOURNAL of THE FACULTY of ISLAMIC SCIENCES

e-ISSN: 2148-8134 • cilt / volume: 12 • sayı / issue: 24 • Aralık / December 2025 • 311-327

Sünnetullah ve Kur'an Kıssaları İlişkisinin Mahiyeti Üzerine Bir İnceleme

Duran Ali YILDIRIM

Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Karaman/Türkiye,
dr.ali70@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3472-538X>, doi:10.30523/mutefekkir.1775447

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 01.09.2025

Kabul Tarihi: 18.11.2025

Yayın Tarihi: 15.12.2025

Hakem Değerlendirmesi:

Bu makale, en az iki dış hakem/çift taraflı kör hakem tarafından incelenmiştir.

Benzerlik taraması:

Bu makale iThenticate ile taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Etik Beyan:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

Tarafsızlık:

Yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır.

Finansman:

Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Çıkar Çatışması:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Yazar Katkı Oranı:

Çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Telif Hakkı

© Duran Ali YILDIRIM | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Öz

Bu çalışma, Kur'an'ın evrensel mesajlarının anlaşılmasında sünnetullah ile Kur'an kıssaları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırmanın kapsamını, sünnetullah'ın anlamı, Kur'an'daki kullanımı, kavramla ilişkili diğer terimler ile kıssaların tarihsel ve evrensel işlevleri oluşturmaktadır. Kur'an kıssalarının yalnızca tarihsel olayları aktaran metinler olmadığı; sünnetullahın insanlık tecrübesi üzerinden dinî, ahlaki ve sosyolojik boyutlarda tezahür eden yansımaları olarak okunması gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışmada, kıssaların ibret, uyarı ve rehberlik yönlerinin sünnetullah kavramının bütünlüğü ve tutarlılığıyla nasıl ilişkilendirilebileceği işlenmektedir. Makalede analitik ve tematik yöntem kullanılmakta; kavramların lügat ve terim anlamları incelenmekte, ilgili ayetler siyak ve sibak bağlamı dikkate alınarak Kur'an bütünlüğü içinde değerlendirilmektedir. Ayrıca klasik tefsir birikimi ile modern yorum gelenekleri birlikte ele alınmaktadır. Araştırma bulguları, sünnetullah'ın Allah'ın kâinat ve toplumlar için geçerli olan değişmez yasaları; Kur'an kıssalarının ise bu yasaların tarihteki somut tezahürlerini ortaya koyan ibret içerikli anlatılar olduğunu göstermektedir. Kıssaların yalnızca tarihsel bilgi aktarmadığı, her döneme hitap eden evrensel mesajlar taşıdığı ve sünnetullah kavramıyla birlikte değerlendirildiğinde Kur'an'ın evrenselliğini desteklediği ortaya konmaktadır. Çalışma, sünnetullah ile kıssalar arasındaki ilişkinin literatürde müstakil bir konu olarak yeterince ele alınmadığını, bu nedenle araştırmanın bu boşluğu doldurmayı hedeflediğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Sünnetullah, Kur'an Kıssaları, Kıssa, Sünnet.

Atıf

Yıldırım, Duran Ali. "Sünnetullah ve Kur'an Kıssaları İlişkisinin Mahiyeti Üzerine Bir İnceleme". *mutefekkir* 12/24 (2025), 311-327 <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1775447>

An Examination of the Nature of the Relationship Between Sunnatullah and Quranic Narratives

Duran Ali YILDIRIM

Associate Professor, Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Theology, Karaman/Turkey, dr.ali70@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3472-538X>, doi:10.30523/mutefekkir.1775447

Research Article

History

Received: 01.09.2025

Accepted: 18.11.2025

Published: 15.12.2025

Referee Assessment:

This article has been reviewed by at least two external reviewers/double-blind reviewers.

Plagiarism:

This article has been scanned with iThenticate and verified to be free of plagiarism.

Ethical Statement:

This study was prepared in accordance with scientific and ethical principles.

Impartiality:

The author has not been involved in any stage of the article evaluation and publication process, and the peer review process has been completed in accordance with the principles of scientific impartiality.

Funding:

The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Competing Interests:

The author declares that have no competing interests.

Author Contribution Ratio:

The study was conducted by a single author.

Copyright

© Duran Ali YILDIRIM | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Abstract

This study examines the relationship between sunnatullah and Qur'anic qisas in understanding the universal messages of the Qur'an. The scope of the research includes the meaning of sunnatullah, its usage in the Qur'an, the concepts associated with it, and the historical and universal functions of the Qur'anic narratives. It is emphasized that Qur'anic qisas are not merely texts that recount historical events; rather, they should be understood as reflections of sunnatullah manifested through human experience in religious, moral, and sociological dimensions. The study explores how the instructive, admonitory, and guiding aspects of the qisas relate to the coherence and consistency of the concept of sunnatullah. The article employs analytic and thematic methods, examining the lexical and terminological meanings of the relevant concepts and evaluating the verses within the overall unity of the Qur'an by considering their rhetorical context. Both the classical exegetical tradition and modern interpretive approaches are also taken into account. The findings indicate that sunnatullah refers to the immutable divine laws governing the universe and human societies, while the Qur'anic qisas illustrate the concrete manifestations of these laws throughout history. The study demonstrates that the narratives do not merely convey historical information; they also carry universal messages applicable to every era and reinforce the universality of the Qur'an when interpreted alongside the concept of sunnatullah. Furthermore, the research highlights that the relationship between sunnatullah and the Qur'anic qisas has not been sufficiently addressed as an independent subject in the existing literature, and therefore aims to fill this gap.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Sunnatullah, Qur'anic Stories, Story, Sunnah.

Cite as

Yıldırım, Duran Ali. "An Examination of the Nature of the Relationship Between Sunnatullah and Quranic Narratives". *mutefekkir* 12/24 (2025), 311-327 <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1775447>

Giriş

Vahiy geleneğinin son örneği olan Kur'an, her çağın insanına evrensel mesajlar vermektedir. Kur'an'ın mesajlarının evrenselliğini gösteren delilleri arasında "Sünnetullah" ve "Kur'an Kıssaları" da vardır. Sünnetullah, Allah'ın kâinatın yaratılışı, işleyişi ile toplumların dinî ve ahlâkî yaşayışları hakkında geçerli değişmez yasası olup, geçmişten geleceğe tüm zamanları ilgilendirmektedir. Kur'an kıssaları ise, insanlık tarihi boyunca meydana gelen ibretlik bazı hadiseleri muhataplarına aktaran Kur'an pasajlarıdır.

Kur'an kendisinin Allah'ın bir vahiy olduğunu vurgulamakta ve vahiy geleneğinin sürekliliğine dikkat çekmektedir. Ayrıca ilahî kitapları tasdik edici ve onların şeriatlarını geçersiz kılıcı özelliğini de belirtmektedir.¹ Kur'an'ın önceki kitapları hem tasdik hem nesh edici olması bir tutarsızlık olarak görülemez. Zira Kur'an, kendisinde bir çelişkinin olmadığını net bir şekilde bildirmektedir.² Kur'an kıssaları ile diğer kutsal kitapların kıssalarının farklılıkları vahiy geleneğinin çelişkisi iddiasını haklı çıkarmaz. Çalışmamız bu konulara dair zihinlerde oluşacak diğer sorulara cevap aramayı, Kur'an'ın tarihselliği ve evrenselliği tartışmalarını da bu kavramlar üzerinden ele almayı hedeflemektedir.

Kur'an, kendisini vahiy geleneğinin bir devamı olarak takdim ederken,³ önceki kutsal metinlerin uğradığı tahrifattan bahisle onları düzeltici olduğunu ve ilahî kitapların misyonunu devam ettirdiğini de vurgular.⁴ Bu yönüyle Kur'an kendisinin önceki ilahî kitaplarla bağlantılı, içerik itibarıyla tamamen yeni olmayıp, önceki kitapları tamamlayıcı ve onaylayıcı olduğunu belirtmek suretiyle⁵ vahiy kültürünün tarihsel sürecine ve evrensel özelliğine dikkat çeker. Kur'an ile diğer ilahî kitaplar arasındaki farklılıklar, her bir kitabın indiği dönemi, toplumu ve ortamı, tarihsel süreçle paralel olarak takip etmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla başlangıçtan günümüze vahiy zincirinin halkaları arasındaki birliğin ve gerçekleştirmek istediği hedefin aynı olması bu sebeptir.⁶ Diğer bir ifadeyle Allah, farklı zamanlarda değişik toplumlara, farklı Peygamberlerle, aynı dinin muhtelif uygulama tarzlarını göndermiştir. Fakat teorik yapıdaki aynılık, pratiklerin de öyle olmasını gerektirmeyeceğinden, sonraki şeriat öncelerden bazı açılardan farklılaşabilmiştir.⁷

İlahî kitapların içeriklerindeki farklılık, her bir kitabın hitap ettiği toplumun sorunlarını şartlarını dikkate almış olmasındandır. Özsoy'a göre bu farklılıkların tarihsel perspektifle değerlendirilmesi Kur'an hakkında iki sonuca götürür: Birincisi, toplumların yaşamlarındaki olumsuz değişimler, vahiy geleneğinin bir gereği olarak vahyin izleyeceği toplumsal ıslah modelinin değişmesini gerektirecektir. İkincisi, Kur'an'ın ön gördüğü toplumsal düzenin varlığını yok sayarak, verilen mesajları sadece bireysel ahlâkilğe indirgemek suretiyle, erdemden ve değerden soyutlanmış, neticede dinamik olmayan ve sırf şekilden ibaret bir toplum düzeni haline geleceğinden, vahiy kültürünün özünü örtüşmeyecektir.⁸

Kur'an'ın, indiği dönemi ve ortamı dikkate alan hitabı, tüm insanları ve çağları kuşatacak evrensel mesaja dönüştürmeyi hedeflediği bir gerçektir. Bu anlamda Kur'an'ın kullandığı iki kavram gündeme gelmektedir: Sünnetullah ve Kur'an kıssaları. Sünnetullah, Allah'ın toplumlar ve varlıklar hakkında tarihin her döneminde işlettiği değişmez yasalarını ifade ederken, kıssalar tarihî süreçte genellikle Allah'ın gönderdiği elçileri ve onların tevhide davet ettiği toplumların ilişkilerini anlatır.⁹ Bu sebeple sünnetullah ile Kur'an kıssaları arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Her ikisinde de

¹ el-Bakara 2106; Âl-i İmrân 3/3-4; er-Ra'd 13/39; es-Saf 61/6.

² el-Kehf 18/1; en-Nisâ 4/82.

³ Hüseyin Aydın, "Vahiy Kültürünün İnsanî Kültüre Dönüştürülmesine Bir Örnek: 'Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâlî'", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2013), 2.

⁴ el-Bakara 2/ 41, 91, 97; Âl-i İmrân 3/3-4; en-Nisâ 4/47.

⁵ el-Mâide 5/3; el-Ahkâf 46/9, 30.

⁶ Ömer Özsoy, "Sünnetullah": *Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması* (Ankara: Fecr Yayınları, 1994), 15; İlhami Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 7.

⁷ Mevlüt Uyanık, *Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu*, ed. Mevlüt Uyanık (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 176.

⁸ Özsoy, "Sünnetullah": *Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, 16.

⁹ Mahmet Mahfuz Ata, "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ-Hızır (A.S.) Kıssası Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (ts.), 29.

tarihsellik, süreklilik, ilkelilik ve takiplilik yani evrensellik vardır. Bununla Kur'an muhataplarına öteden beri Allah'ın toplumlar ve onları tevhide çağıran elçiler hakkında işlettiği yasanın değişmezliğini hatırlatır. Dolayısıyla sünnetullah ve kıssalar tarihsel özelliklerinin yanında evrensellik özelliği de taşır. Bu özelliklerin Kur'an'a nasıl yansıdığı ve ayetlerde hangi yönleriyle ele alındığı önemlidir. Bunun için sünnetullahla ilişkili Kur'an kavramlarının anlamları üzerinde durulması da önem arz etmektedir. Sünnetullah'ın, Kur'an kıssalarıyla anlam ve amaç ilişkisi taşıması dolayısıyla, kavramlar arasındaki ilişkinin Kur'an ayetlerindeki yansımaları araştırılmalıdır.

Kur'an'ın en etkili ders verme yöntemlerinden olan kıssalarda işlediği konuları ilk muhataplarının zihinlerinde var olan tarihi olaylardan seçmesi dikkat çekicidir. Bu durum bir taraftan Kur'an öncesine dikkatleri çevirirken diğer yandan muhataplarına bu yolla uyarılar ve mesajlar vererek tarihî ve evrensel özelliklerini göstermektedir. Kur'an'ın indiriliş amacı da Kur'an kıssalarının amacı da tevhide davet ve hidayettir. Zira kıssalar, tarihî bilgi vermenin ötesinde anlamlar taşır.¹⁰ Hakikatte ibretlik hadiseleri gündeme getirerek, olayların ilahî yasalara göre cereyan ettiğine, asıl amacın insanlara ders vermek ve onları düşünmeye sevk etmek olduğuna dikkat çeker.¹¹ Kılıç'a göre "Kıssalar bir nevi, tarih ve toplum üzerine düşünme, birtakım yasalara ulaşmanın geçmişe yönelik zengin malzemesini oluştururken, aynı zamanda tarihte ilerlemenin, kazanılmış başarıların aktarılmasına dayandığı şeklindeki tarihsel kabullenışı de vurgular." Kur'an kıssalarının, muhatapları açısından, teskin ve teselli olma, geçmişin acı tecrübelerinden ders çıkarma ve geleceğe daha güvenle bakma gibi kazanımlarına işaret edilmektedir.¹² Çünkü "Kur'an kıssalarında önemli olan, tarihî olaylar hakkında bilgi vermek değil, geçmişte yaşanmış olayların halen yaşayan toplumlara ibret olmasıdır. Yani kıssalarda geçmişte yaşanmış bir olay bir nevi yaşanmakta olan bir olay gibi yansıtılır. Burada önemli olan, kıssanın yaşamın devam ettiği şu ana ve bu mekâna anlatılmasıdır. Çünkü geçmişte yaşanmış bir olayın yaşayanlar için önemli ve anlamlı hale gelmesini sağlayan, kıssanın anlatılış tarzıdır."¹³ Aslında Kur'an kıssalarını yaşayanlar için etkili bir olay haline getiren, onların içinde barındırdıkları gücü, etkiyi ve iradeyi, şu anda ve bu mekânda göstermesidir.¹⁴ Yani kıssaların taşıdıkları güç ve irade, mevcut muhatapına ders vermesi ve onu düşünmeye sevk etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu özelliği onu canlı, etkin, dinamik bir ders ve ibret verme yöntemi haline getirmektedir. Kur'an'ın mevcut toplumları eğitmede ve onlara kalıcı ve değişim sağlayıcı ders vermede kıssaları çokça kullandığı görülmektedir.

Sünnetullah, Allah'ın tarihten günümüze toplumların yaşayışı ve kâinatın işleyişi hakkındaki takdirinde ve hükmünde bir değişimin olmayacağı anlamını taşıırken, kıssalar tarihsel süreçte Allah'ın toplumlara benzer davranışlarına muamelesindeki değişmezliği tasvirle iki kavram arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Buna göre "sünnet" ve "kıssa" kelimelerinde mevcut olan, "gidilen ve izlenen yol", "yöntem", "örnek uygulama", "iz sürme," "ardınca gitme ve takip etme" gibi ortak anlamlar sebebiyle önceden yapılan bir işin süregelen, devam eden ve değişmeyen tarz oluşu, sünnetullah ile Kur'an kıssaları arasında anlam ve amaç ilişkisini doğrular niteliktedir. Kavramlardaki bu ilişkinin varlığını ve mahiyetini ortaya koymayı amaçlayan araştırmamızda ayrıca sünnetullah ile ilişkili kavramlara da yer verilecek, kıssalarla ilişkisine değinilecek ve sünnetullahın değişmezliği üzerinden Kur'an'ın mesajlarının tarihsel ve evrensel yönüne işaret edilecektir. Tespitlerimize göre sünnetullah ve Kur'an kıssaları konusunda müstakil araştırmalar yapılmış¹⁵ ancak bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ve bu

¹⁰ Bk. İdris Şengül, "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/498-500.

¹¹ Mukadder Ârif Yüksel, "Kur'an'da Yasalı Tarih Perspektifi ve Tarih Bilinci", *Atlas Journal* 9/51 (03 Ekim 2023), 48.

¹² Sadık Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu* (İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1999), 72.

¹³ Burhanettin Tatar, "Kur'an'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", *Milel ve Nihal* 6/1 (2009), 100.

¹⁴ Tatar, "Kur'an'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar". 101.

¹⁵ Abdülbaki Güneş, "Kur'an'da Sünnetullah Ve Toplumların Çöküş Nedenleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005), 61-93; Özsoy, "Sünnetullah": Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması; Selami Yalçın, "Gazzâlî'ye Göre Âdetullah ile Sünnetullah Kavramlarının Anlamı ve Nedensellik", *Eskiyeni* 52 (Mart 2024), 243-266; Musa Turşak, "Nedensellik İlkesi Bağlamında Sünnetullahı Anlamak", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (31 Aralık 2019), 558-570; Nuri Tok, *Kur'an'da Sünnetullah Ve Helak Edilen Kavimler* (Samsun: Etüt Yayınları, 1998); Mustafa Akçay, "Sünnetullah, Fitratullah, Sibgatullah" Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/17 (15 Haziran 2008), 125-158; Bilal Atik, "Mucize-Sünnetullah İlişkisi Bağlamında İcâzu'l-Kur'an", *Tefsir Araştırmaları*

ilişkinin boyutunu inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla böyle bir çalışma yapmanın gerekli olduğu düşünülmüştür.

1. Sünnetullah ve Kıssa Kavramlarının Anlamları

“Sünnetullah” kavramı sünnet (سُنَّة) ve Allah (الله) kelimelerinden oluşmaktadır. Kavramdaki “sünnet” kelimesinin kökü olan “s-n-n” (سنن), bir şeyin sürekliliğini, tekrarını ve akıcılığını ifade eder. Bir şeyin âdet haline getirilerek tekrarlanması ve kolayca gerçekleşmesi, tabii haliyle işlemesi şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶ Sünnet kelimesinin kök anlamında bıçağı bilemek, mızrağa uç takmak, dış geçirmek, yönetmek ve kanun koymak gibi anlamlar mevcuttur. Lügat âlimleri sünnetin, tabiat/huy, davranış, yol, peşinden gidilen ve taklit edilen model¹⁷ gibi anlamlara geldiğini söylemektedir.¹⁸ Sünnet kavramı cahiliye döneminde, bir konuda yeni bir yol açmak, işaretlemek, şekil vermek, iz bırakmak, ortaya çıkmak, düzenli ve sürekli olmak, hayat tarzı, huy ve tabiat haline gelmek¹⁹ gibi manalarda anlaşılmıştır. Cahiliye Araplarının kelimeyle kastettiği bu anlam, sünnet kelimesinin Kur’an’da kullanıldığı mana ile örtüşmektedir. Bunlardan sürekli olmak, ahlâk, gidişat, âdet, yasa, standart olmak, gidilen ve takip edilen yol, yaşam şekli veya hayat tarzı gibi anlamların²⁰ ayetlerde geçtiği anlamlarla örtüştüğü görülmektedir.²¹ Ayetlerde sünnet, ikisi müfret diğerleri “sünen” (سنن) şeklinde çoğul olmak üzere 16 yerde geçmektedir. Bunlardan bir kısmı “önceki toplumların başına gelmiş ve sonrakilere ibret olmak üzere” ve “geçmiş ümmetlerin takip ettikleri yollar” anlamında, çoğunlukla “Allah” lafzına ve onun yerine geçen zamire muzâf olarak, “Allah’ın varlıklara muamelesindeki ilkelilik/tutarlılık ve kanunilik”²² manasındadır.²³

Dergisi 2/2 (Ekim 2018), 185-216; Duran Ali Yıldırım, “Kur’ân Kıssalarında Toplumların Helâki ve Sebepleri Üzerine”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2020), 243-277; Tatar, “Kur’an’da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar”; Tahsin Görgün, “Kur’ân Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, *IV. Kur’ân Sempozyumu* (Ankara, 1998), 19-40; Doç. Dr. Ahmet Yazıcı, “Süleyman Ateş’in Görüşleri Bağlamında Kur’an Kıssaları”, *İslami Araştırmalar* 22/2 (2011), 106-117; Muhammet Abay, *Kur’an Kıssaları* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2007); Şehmus Demir, *Mitoloji, Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003); Mustafa Kara, “Kur’an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 69-102; Mustafa Kara, “Kur’an Kıssalarını ‘Hikâye’ Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 57-73; Mustafa Kara, “Kur’an Kıssalarının Anlaşılması”, *Günümüz Tefsir Problemleri*, ed. Ali Karataş, - Yunus Emre Gördük (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 207-228; İsa Kanik, “Kur’ân Kıssalarında Ailevi İlke ve Değerler”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim 2020), 256-286.

¹⁶ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Luga*, ed. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1399), 3/60.

¹⁷ Ebü’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dârü’l-Kalem; Dârü’ş-Şâmiyye, 1412), 250; Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhtâ* (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1991), 1207; Mecdu’d-Din Muhammed b. Yakup el-Fîruzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyîz fi letâifi’l-Kitâbi’l-azîz*, thk. M. Ali en-Neccar (Kâhire: İhyâu’t-Turâsi’l-İslâmî, 1416), 3/267-268; Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem en-Nesârî İbn Manzûr el-İfrikî, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1990), 13/220; Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, thk. et-Tefsîrû’l-Kebîr (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1999), 9/11; Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Hakîm*, thk. Tefsîrû’l-Menâr (Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, 1990), 4/140.

¹⁸ Ebu’l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem en-Nesârî, el-İfrikî, İbn Manzûr, “S-n-n”, *Lisânu’l-arab*, (Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1990), 13/220; Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, thk. M. Halil Aytânî, (b.y.y., b.y. 1998), 250; Mecdu’d-Din Muhammed b. Yakup el-Fîruzâbâdî, “S-n-n”, *el-Kâmûsu’l-muhtâ*, thk. Mektebetu Taḥkîki’t-Turas fi Mu’esseseti’r-Risâle, (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 2005), 1207.; el-Fîruzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyîz fi letâifi’l-Kitâbi’l-azîz*, thk. M. Ali en-Neccar, (Kahire: İhyâu’t-Turâsi’l-İslâmî, 1416/1996), 3/267-268; Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddin er-Râzî, *Tefsir-i kebîr (Mefâtihu’l-gayb)*, (Beyrut: Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1997), 9/11; Muhammed Reşit Rıza, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Hakîm (Tefsiru’l-menâr)*, (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1973), 4/140.

¹⁹ Bünyamin Erul, “Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişimi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2006), 85; Yaşar Ünal, “Sünnetullahın Değişmezliği Meselesi”, *Kader* 21/2 (31 Aralık 2023), 763-794.

²⁰ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, 580.

²¹ Bk. el-Hicr 15/13; el-İsrâ 17/77.

²² Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerim* (Beyrut: Dâr-u’l-Mârife, 2008), 612.

²³ Allah’ın ilkeli bir varlık oluşu hakkında bk. Muzaffer Barlak - Faruk Özdemir, “Mûsâ-Hızır Kıssasının Allah’ın İlkeli Bir Varlık Oluşu Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Journal of Islamic Research* 27/3 (2016), 353-371.

Sünnet kelimesinin Allah lafzına izafesiyle oluşan sünnetullah, “Allah’ın tabiatı ve toplumları yaratmak, yönetmek ve onlar üzerindeki takdirini ve hükmünü belirlemek üzere koyduğu yasa”²⁴ olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, “...Allah’ın daha önce gelmiş elçileri hakkında geçerli yasa böyleydi...”²⁵ denilerek, Allah’ın hüküm ve takdirinin sürekliliği, O’nun elçileri hakkında işleyen yasadaki değişmezliğine işaret edilmiştir.²⁶ Ayetlerde sünnetullah’ın “Allah’ın değişmez yasa” olduğu net bir şekilde vurgulanmıştır.²⁷ Peygambere hitaben, “kendisinden önce gönderilen elçiler hakkında Allah’ın işleyen yasa (sünnetullah) üzerinde bir değişikliğin bulunmadığı”²⁸ ve bu yasanın bütün elçiler ve toplumlar hakkında işlediği bildirilen ayette “Allah’ın elçileri ve gönderildikleri kavimleri hakkında geçerli olan değişmez kanunu”²⁹ ifade için kullanılmıştır. Sünnetullah’ın kıssalarla ilgili boyutuna vurgu yapılırken, Allah’ın yaratıkları hakkında öteden beri geçerli olan yasa olduğu ve onun değişmezliği hatırlatılmıştır.³⁰ Bu kavram, “âdetullah” olarak da isimlendirilmiş, ancak sünnetin bir modele bağlı olarak ortaya konulan tarz ve davranış³¹ oluşuna dikkat çekilmiştir.

Sünnet kelimesi hem Allah’a hem de O’nun yerine geçen zamire izafe edilerek sünnetullah, kanun-u ilahî anlamında “Allah’ın geçmiş toplumlar ve onlara gönderilen elçiler hakkında uyguladığı hüküm ve kanun”³² şeklinde anlaşılmıştır. İnsanların tutum ve davranışları karşısında onlara uygulanan ilahî kanun, insanlarla kâinatın uymak ve boyun eğmek zorunda olduğu evrensel yasa da denmiştir.³³ Özsoy sünnetullah’ı, “yüce yaratıcının varlıklar hakkında sürekli olan ve devam eden, tamamen kendisine mahsus, değişmeyen muamelesi”³⁴ olarak tanımlar. Cevdet Said’e göre Allah, sadece varlık âleminin aşkın yaratıcısı değil, aynı zamanda tarihî süreçlere kanunlarıyla müdahil olan ve yasalarıyla varlığa yön veren bir Rabb’dir. Bu bağlamda o, Allah’ın kudretini cebri bir hâkimiyet değil, sünnetullah kavramı etrafında şekillenen düzenin ve ilkelerin hâkimiyeti olarak yorumlar. Yüce Allah, iradesini doğrudan müdahalelerle değil, sünnetullahla ortaya koyar.³⁵

Sünnetullah, Kur’an’ın temel kavramlarından olup sekiz ayette geçmekte, hepsinde yaklaşık aynı anlamda kullanılmaktadır. Genel olarak toplumların yaşayışı, kâinatın düzeni ve işleyişi hakkında Allah’ın tarihten günümüze geçerliliği ve sürekliliği olan yasadır.³⁶ Varlık âlemi bu kanunun belirlediği ölçüler ve ilkeler çerçevesinde işleyişini sürdürür.³⁷ Ayetlerde, insanların ve kâinatın üzerindeki ilahî takdirin bu kanunla belirlendiği bildirilir.³⁸ “...Kâinatta ve insanın kendinde maruz kaldığı hiçbir musibet yoktur ki, biz yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın”³⁹ ayetinde geçen kitabı Mâturidî

²⁴ er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbî'l-Kur'ân*, 429; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/225; el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 1207; İlyas Çelebi, “Sünnetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/38/159; Yalçın, “Gazzâlî’ye Göre Âdetullah ile Sünnetullah Kavramlarının Anlamı ve Nedensellik”, 250; er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbî'l-Kur'ân*, 429; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/225; el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 1207; Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Değişme ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 180; Muhammed Heyşur, *Medeniyetlerin Yükselişi ve Çöküşünde Kur'an Yasaları*, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2014), 22-25.

²⁵ el-Ahzâb 33/38-39, 48.

²⁶ Hayrettin vd. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 4/386-388.

²⁷ el-Ahzâb 33/62.

²⁸ el-İsra 17/77.

²⁹ Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzî'l-Kur'ani'l-Kerim*, 612.

³⁰ el-Mü'min 40/85; el-Fetih 48/23.

³¹ Geniş bilgi için bk. Yalçın, “Gazzâlî’ye Göre Âdetullah ile Sünnetullah Kavramlarının Anlamı ve Nedensellik”, 243-266.

³² Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzî'l-Kur'ani'l-Kerim*, 612.

³³ Turşak, “Nedensellik İlkesi Bağlamında Sünnetullahı Anlamak”, 576-577.

³⁴ Özsoy, “Sünnetullah”: *Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, 53.

³⁵ Cevdet Said, *İslamî Mücadelede Bilginin Gücü*, çev. Abdullah Kahraman (İstanbul: Pınar Yayınları, 1997), 81-82.

³⁶ İlyas Çelebi, “Sünnetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/159; Nuri Tok, *Kur'an'da Sünnetullah Ve Helak Edilen Kavimler* (Samsun: Etüt Yayınları, 1998), 9-10.

³⁷ İbrahim Coşkun, *İslam'da İman Esasları* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 176-177; Yalçın, “Gazzâlî’ye Göre Âdetullah ile Sünnetullah Kavramlarının Anlamı ve Nedensellik”, 247.

³⁸ Bk. el-Hicr 15/13; el-Ahzâb 22/62; el-Fetih 25/23.

³⁹ el-Hadîd 57/22.

(öl. 334/944) varlığın ve hayatın kanunu yani “sünnetullah” olarak açıklamıştır.⁴⁰ Bu kavram, tarihten günümüze toplumların yaşayışını ve kâinatın işleyiş düzenini, bu düzen ve işleyişin sahibi olan yaratıcının ilim ve kudretini⁴¹ ve orada var olan ölçü ve nizamı anlamak ve anlamlandırmak açısından önemlidir. Kur’an’ın, muhataplarına geçmiş toplumların dini ve ahlâkî yaşamlarından ve akıbetlerinden bahsetmesi, ibret almaları içindir. Zira Kur’an, tarihi bilgi vermek yerine, kıssalardan sadece ibret alınmasını ister. Bütün toplumların birbirlerine benzedikleri, dolayısıyla Kur’an’ın muhataplarını aynı hatalara karşı kıssalarla uyardığı anlaşılmaktadır.⁴²

“Kıssa” (الْقِصَّةُ) çoğulu “kasas” (الْقَصَصُ), kelime olarak, “iz sürmek, takip etmek, peşinden gitmek, birisine bir sözü veya haberi anlatmak, nakletmek ve bildirmek”⁴³ anlamlarına gelir. Istilahta kıssa, kelimenin kökündeki “iz sürme, takip etme, peşinden gitme” manaları dikkate alınarak, “toplumların ders ve ibret almaları, bununla doğru yolu bulmaları için, genellikle zaman ve mekân tahsisi olmaksızın, önceki Peygamberler ve kavimleri hakkında ayetlerle anlatılan olaylardır.”⁴⁴ Kıssa kelimesinde söylenen söz, gerçekleşen hadise, verilen haber, anlatılan mevzu, konuşulan mesele ve yaşanan hal gibi anlamlar vardır.⁴⁵ Kıssa kelimesinde “bir fikrin takip edilmesi” anlamının olduğu ve çoğunlukla bu izlemenin yaşanan zamandan geçen zamana doğru gerçekleştiği ve tarihte yaşamış toplumların sosyal hayatları ve dini tecrübeleri takip edilerek onlardan faydalanmak suretiyle geleceği planlamanın amaçlandığı kabul edilir.⁴⁶

Kıssalar, idrak ve muhakememizi açarak ve uyararak, geniş bir zaman ve mekân penceresinden bakmamızı, olaylara evrensel perspektiften yaklaşmamızı sağlar.⁴⁷ Kur’an’daki kıssalar, mevcut toplumların gerçekliğini yine aynı topluma anlatan ve bu açıdan yaratıcının kudreti, bilgisi ve iradesine nispetle mevcut toplumların nasıl bir konumda olduğunu daha iyi fark etmesini sağlayan birer ayna işlevi görür.⁴⁸ Kur’an’ın kıssaları, konu seçimi ve aktarım yöntemi güncel şartlara uygunluğu açısından, kıssanın anlatıldığı dönem tespit edildiğinde, anlatılan kıssadan hareketle mevcut durum hakkında da fikir sahibi olunmasını sağlayıcı özellikler taşır.⁴⁹ Bizi zihnen canlı tutan, bize tarih bilinci kazandıran, ibret alınması gereken tarihi gerçekliklerdir.

Netice itibarıyla sünnet kelimesinin sözlük anlamlarında bulunan izleme, takip etme, tutulan yol ve yöntem, örnek uygulama gibi anlamlar,⁵⁰ kıssa kelimesinde iz sürme, peşinden gitme ve bir fikri takip etme anlamlarıyla örtüşmektedir. Her iki kavramda da öncekilerin yaşadıkları tecrübelerden ve uğradıkları akıbetlerden ibret alarak zamanı iyi yaşama ve geleceği doğru planlama mesajları bulunmaktadır.

⁴⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne: Tefsirü’l-Mâtürîdî*, thk. Mecdi Basellûm (Beirut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426/2005).

⁴¹ Bk. İbrahim Coşkun, *Günümüz Akaid ve Kelam problemleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2017), 102-103.

⁴² Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 2/323.

⁴³ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. ‘Amr Ferâhidî el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn* (Beirut: Müessesetü’l-A’lemîlî’l-Matbû’ât, 1988), 5/10-12; er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, 413-414; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 12/120-122; Seyyid Muhammed Murtaşâ ez-Zebidî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Mısır: Matbaatü’l-Hayriyye, 1306), 4/422; Şengül, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, 25/498.

⁴⁴ Muhammed Hayr Mahmûd el-Adevî, *Me’âlimu’l-Kıssa fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Ürdün: Dârü’l-‘Adevî, 1988), 33; Görgün, “Kur’ân Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”; Demir, *Mitoloji, Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 73-74.

⁴⁵ İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/498.

⁴⁶ Bayraktar Bayraklı, “Kur’ân-ı Kerîm’de Öğretim Kavramı ve Vahiy”, *Diyanet İlmî Dergi* 27/4 (1991), 165.

⁴⁷ Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur’an’ı Anlama Sorunu*, 72.

⁴⁸ Tatar, “Kur’an’da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar”, 111.

⁴⁹ Bk. Özsoy, “Sünnetullah”: Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması, 76-77.

⁵⁰ Murteza Bedir, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/153.

1.2. Kur'an'da Sünnetullah ile Anlam İlişkisi Olan Kavramlar

Kur'an'da sünnetullah kavramıyla anlam yakınlığı olan pek çok kavramdan bahsedilmektedir. Ayetlerde “kavl” (kavlunâ),⁵¹ “halkullah”,⁵² “fıtratullah”, “kelimetullah/kelimet-u Rabbik”,⁵³ sıbgatullah”,⁵⁴ “hak”⁵⁵ gibi kavramların sünnetullah ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶ Bu kavramlardan “hak” kavramı dışında tamamı Allah lafzına izafetle kullanılmıştır. Lügatlarda “hak”, kelime olarak, var etme, isabet etme, zamanı gelme, Allah'ın hikmete ve hakikate uygun olarak gerçekleşen fiilleri,⁵⁷ uygun ve münasip olma,⁵⁸ inkâr edilemeyen hakikat, bir işin gerçekleşmesi,⁵⁹ peygamberlerin işleri ve getirdiği ayetler,⁶⁰ Kur'an,⁶¹ İslam,⁶² adâlet,⁶³ tevhit,⁶⁴ verilmiş hükmün geçerlik kazanması⁶⁵ anlamlarına geldiği belirtilmiştir. Allah'ın zatını ve onun kararlarını, irade ve hükümlerini ifade ettiğinden izafetle kullanılmamıştır.⁶⁶ Hak, vazife, görev, borç olma anlamında “Allah'ın elçilerini ve inananları kurtarması, müminlere yardım etmesi onları galip getirmesi öteden beri kendi üzerine hak/borç kabul etmesi” ifadeleriyle geçmiştir.⁶⁷ Bu kelime el-A'râf 6/30. ayette hak olmak, hak etmek ve müstahak olmak anlamında, Allah'ın adâletinin herkes için ve her zaman geçerliliğinden hareketle, O'nun bütün zamanlarda yaratıklara muamelesinin aynı olduğu anlatılmıştır.⁶⁸ “Allah Tealâ bir ülkeyi helak etmek istediğinde oranın şımarık azgımları topluma yönetici olurlar. Onlar toplum üzerinde hükmedecek imkâna kavuşunca işleyecekleri haksızlıklar ve kötülükler yüzünden o toplum helâki hak etmiş olur.”⁶⁹ ayetinde sünnetullah “hak” kelimesiyle ifade edilmiştir. Yine et-Tevbe 9/48. ayette Allah'ın emri ve hükmü olan hakkın her zaman üstün geleceği, üstünlüğün bütün zamanlarda Allah'a ait oluşuna vurgu yapılmıştır. Hak Allah'tan gelen vahiy/hakikat bilgisi anlamında O'ndan gelen vahyin tarihten günümüze her elçiye gelen aynı hakikatler olup hiç değişmediğine işaret edilmiştir.⁷⁰ Bâtılın zıddı anlamında hak yine değişmeyen hakikat olarak kabul edilmiştir.⁷¹

Bazı ilk dönem tefsirlerinde el-Bakara 2/138. ve el-Mü'minûn 23/20. ayetlerdeki “sıbgatullah” terkihi sünnetullahla açıklanmıştır.⁷² Dil âlimleri sıbgatullahı, Allah'ın dini, Allah'ın insana verdiği ve bununla onu diğer varlıklardan farklı kılan akıl, fıtrat, Allah'ın şeriatı ve hilkati gibi anlamlarla izah etmişlerdir.⁷³ Ayetlerde, hiç kimsenin değiştiremeyeceği Allah'ın kanunları ve hükümleri anlamına

⁵¹ en-Nahl 16/40.

⁵² Lokmân 31/11.

⁵³ Hûd 11/119.

⁵⁴ el-Bakara 2/138; el-Mü'minûn 23/20.

⁵⁵ el-Bakara 2/149.

⁵⁶ Çelebi, “Sünnetullah”, 38/159.

⁵⁷ Yûnus 10/32.

⁵⁸ el-A'râf 6/105.

⁵⁹ el-Kasas 28/63.

⁶⁰ el-Enbiyâ 21/18.

⁶¹ Kâf 50/5.

⁶² el-İsrâ 17/81; en-Neml 27/79.

⁶³ el-A'râf 7/89; en-Nûr 24/25.

⁶⁴ es-Sâffât 37/37.

⁶⁵ Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, (Mısır: el-Hey'etü'l- Mısıriyye el-Âmmeli'l-Kitâb, 1985), 1/203; er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 132-133; Mecdu'd-Din Muhammed b. Yakup el-Fîruazabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2005), 1/874; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 10/48; es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), 94; Hüseyin bin Muhammed ed-Dâmegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlmili'l-Melâyîn, 1938), 139-141.

⁶⁶ Bk. el-Mü'minûn 23/71.

⁶⁷ Bk. Yûnus 10/103; er-Rûm 30/47.

⁶⁸ en-Nahl 16/36.

⁶⁹ el-İsrâ 17/16; Bk. Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1431), 3/242.

⁷⁰ Yûnus 10/77; er-Ra'd 13/1, 14.

⁷¹ er-Ra'd 13/17.

⁷² Bk. Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân an Te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, neşr. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000), 1/570-572; Cârullah Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Ḥakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl* (Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1407/1987), 1/97; er-Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/86-87.

⁷³ İsmâ'îl b. Ḥammâd. el-Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: Dâru'l-İlmili'l-Melâyîn, 1984), 2/1322; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/2396; er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 274.

gelen “kelimâtullah” kavramı da kullanılmıştır.⁷⁴ et-Tevbe 9/40. ayette geçen kelimetullahın “İslam mesajı” olduğu ve onun hep en yüce kalacağı, kâfirlerin iddialarının boşa çıkacağı, İslâm meşalesinin hiç sönmeyen tüm çağları aydınlatmaya devam edeceğiyle açıklanmıştır.⁷⁵ Ayetteki “kelimetullâh/kelimâtullâh” bazı müfessirler tarafından, O’nun dini, tek oluşu, “kelime-i tevhid”, İslâm’a çağrısı” gibi manalarla açıklanmıştır.⁷⁶ Bununla, inkârcıların her türlü kötü ve haksızlıklarına rağmen görevlerini yapan Peygamberlerin neticede başarıya ulaşacakları yönündeki ilahi vaadi şeklinde O’nun değişmez kanunu olduğu belirtilmiştir.⁷⁷ Yine “*Rabbin sözünün*” (*kelimet-u Rabbik*) her bakımdan doğru ve adil oluşu, O’nun sözü ve yasasındaki bu özelliği değiştirecek kimsenin olmadığı”⁷⁸ bildirilen ayet, müfessir er-Râzi (öl. 606/1210) tarafından “O, ne haber veriyorsa doğruluğunun, ne karar veriyorsa adâletinin tam oluşu ve ondaki bu özelliğin değişmeyeceği” şeklinde tefsir edilmiştir.⁷⁹ Ayetlerde “Allah’ın kesinleşmiş sözü, kanun ve hükmü” anlamındadır.⁸⁰ Her zaman ve şartta Allah’ın geçerli olan sözü ve verilmiş hükmü için “kavl” kelimesi ayetlerde (سَوَّوْا عَلَيْهِ الْقَوْلَ) ve (حَقَّ الْقَوْلُ) ifadeleriyle geçmiştir.⁸¹

Sünnetullah kavramının sıbgatullah kavramı ile ilişkisinden hareketle, klasik dönem müfessirlerinin kavram hakkında yaptıkları açıklamalarla sünnetullah’ın tarihi ve evrensel boyutuna işaret ettikleri görülmektedir. Meselâ Taberî (öl. 310/923) “Allah’ın insan fıtratına yerleştiği Hak din”⁸² açıklamasını yapmakla dinin fitrî yönüne yani her zamanda ve tüm insanlarda bu duygunun bizzat varlığına ve değişmez oluşuna işaret etmiştir. Maturidî (öl. 333/944) “sıbgatullah” için sünnetullah anlamına ek olarak “Allah’ın kesin delili”⁸³ açıklamasıyla “Allah’ın değişmeyen ve her zamanda geçerli olan delili” oluşuna dikkat çekmiştir. Zemaşerî (öl. 538/1144) de terkibi “Allah’ın arındırması” anlamıyla Hristiyanlardaki vaftiz anlayışına atıfta bulunarak tevhid inancının insanı her türlü günahattan temizleyip arındırdığı, tevhid inancına ulaşan her insanın hangi zamanda olursa olsun arınmış olacağını⁸⁴ belirterek sünnetullahın sürekliliğini dile getirmiştir. Râzi de Taberî’nin yorumuna benzer bir yorumla sıbgatullah’ı “fıtrat” ve “Allah’ın dini” olarak açıklamıştır.⁸⁵

Kur’an, Allah’ın dininin tek ve adının İslâm olup,⁸⁶ tüm zamanlar ve bütün insanlar için seçtiği ve razı olduğu din olduğunu bildirmiştir.⁸⁷ Kur’an’da Hz. İbrahim’in Yahudi ve Hristiyan olmadığı, “müvahhit bir müslim” olduğu belirtilmekte, Yakup peygamberin de müslüman olup⁸⁸ her ikisinin de çocuklarına bu dini tavsiye ettiği belirtilmektedir.⁸⁹ er-Rûm 30/30. ayette Allah’ın insanları kendi fıtratında yarattığı ve yaratmasında hiçbir değişikliğin olmadığı bildirilmekte, ayette geçen fıtratın İslâm kültüründe sünnet ve âdet anlamına geldiği söylenmektedir.⁹⁰ Netice itibarıyla sünnetullah, Hak, sıbgatullah, fıtratullah, kelimetullâh ve kavullâh kavramları ve aralarındaki anlam yakınlığından hareketle sünnetullah hakkında onun bütün zamanlarda geçerli olan ve değişikliğe uğramayan hükümleri, kararları ve yasaları olduğu şeklinde bir anlam çıkarmamız mümkündür. Yani sünnetullah ile fıtrat/fıtrâlık arasında bir anlam yakınlığının ve değişmezlik özelliğinin olduğu görülmektedir.

⁷⁴ el-Bakara 2/124; el-En’âm 6/34, 115; el-Enfâl 8/7-8; Yûnus 10/64; el-Kehf 18/27.

⁷⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/15-20.

⁷⁶ et-Taberî, *Câmi’ul-Beyân an Te’vîl-i âyi’l-Kur’ân*, 10/137; ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf an Hâkâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, 2/152-153.

⁷⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/397, 668-669.

⁷⁸ el-En’âm 5/115. Ayrıca bk. Hûd 11/119.

⁷⁹ er-Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 13/161; Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/460.

⁸⁰ Bk. Tâhâ 20/129; es-Sâffât 37/171; eş-Şûrâ 42/14.

⁸¹ Hûd 11/40; es-Secde 32/13.

⁸² et-Taberî, *Câmi’ul-Beyân an Te’vîl-i âyi’l-Kur’ân*, 1/572.

⁸³ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne: Tefsirü’l-Mâtürîdî*, 1/254-255.

⁸⁴ ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf an Hâkâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, 1/195.

⁸⁵ er-Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 4/86-87.

⁸⁶ Âl-i İmrân 3/19.

⁸⁷ el-Mâide 5/3.

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/67.

⁸⁹ el-Bakara 2/132.

⁹⁰ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir* (İstanbul: Eser Neşriyat, [t.y.]), 4/3822-3824; Hayati Hökelekli, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, *Fıtrat* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/47-48.

2.Sünnetullah'ın Özellikleri ve Kur'an Kıssalarıyla İlişkisinin Örnekleri

Genellikle tanımlar, kavramların taşıdığı özellikleri yansıtır. Bu sebeple kavramların tanımları bize özellikleri hakkında bilgi verecektir. Kur'an'ın temel kavramlarından olan sünnetullah, "Allah'ın varlık âlemine muamelesi", "kâinat ve içindekiler hakkındaki hükmü, takdiri ve sürekliliği olan değişmez yasası",⁹¹ "geçmişten günümüze toplumların yükselişi, çöküşü ve tükenişi hakkındaki Allah'ın hüküm, yasa ve uygulaması" olarak da tanımlanmıştır.⁹² Yine bu kavram, "Allah'ın bütün zamanlarda ve her toplum için geçerli olan kanunu", "kâinatın yaratılışı ve işleyişi hakkında geçerli kıldığı hükmü",⁹³ "toplumların yapıp ettiklerinden dolayı Allah'ın onlar üzerinde işlettiği değişmeyen yasası" gibi anlamlar verilmektedir. Ayetlerde de bu yasanın sürekliliğine ve değişmezliğine vurgu yapılmaktadır.⁹⁴ Yani Allah tarafından belirlenmiş ve yaratıcının uyguladığı, yaratıkların ise uymak zorunda olduğu kevnî yasalar yani bir yaratılış ve işleyiş düzeninin genelliği ve her dönem için geçerliliği sünnetullahın temel ve genel özelliğidir.⁹⁵ Dolayısıyla doğal ve toplumsal olayların akışında tesadüflere yer olmadığı, hakikatte toplumlara ve dönemlere göre değişmeyen, adâlet ilkesine dayanan, bütün zamanlara ve varlıklara hükmedici olan sünnetullah, kevnî âlemin işleyişinde etkin ve belirleyici bir role sahiptir.⁹⁶

Sünnetullah, evrenin düzen ve işleyişinin denge ve tutarlılığını sağlayıcı özellik taşır. Aynı zamanda Allah'ın sünneti gereği varlıklara muamelesinin tutarsızlıktan uzak oluşunu hatırlatır. Allah'a ait hüküm, fiil ve karar olması itibariyle sünnetullah hakkında tutarsızlık düşünülemez.⁹⁷ Zira işlerinde, karar ve hükümlerinde ilkel ve tutarlı olduğunu ifade etmesi itibariyle sünnetullah, Allah'ın kuralları, ilkeleri ve prensipleri olan bir Rab oluşunun delilidir. İnsan ve kâinat hakkında Allah'ın yasalarını ve onun işleyişindeki sürekli nizamı ifade etmesi bakımından O'na özeldir.⁹⁸ Sünnetullah'ın tanımında geçen "Allah'ın evren ve toplumlar hakkında işlettiği sürekli ve geçerli yasası" ifadesi onun özündeki değişmezliği bu kavramın anlamında mevcut olan tarihi gerçekliği ve evrenselliği ortaya koymaktadır.

Varlık âleminde meydana gelen olaylar ilahî yasalar doğrultusunda gerçekleşmekte ve aynı yasalarla kontrol edilmektedir.⁹⁹ Gezegenlerin hareketleri, güneşin, ayın ve yıldızların doğup batması,¹⁰⁰ mevsimlerin oluşması ve birbirini takip etmesi gibi tabii oluşumların ve değişimlerin tamamı bu yasalarla gerçekleşmektedir.¹⁰¹ Varlık âlemi bu kanunların belirlediği sınırlar ve kurallar

⁹¹ Bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, 5/3045, 6/3940-4000; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an* (Ankara: Fecr Yayınları, 1987), 349 s./124, 125; İbrahim b. Ali el-Vezir, *Dirase li's-süneni'l-ilâhiyye ve'l-müslimi'l-muâsir* (Kahire, 1989), 7-12.

⁹² Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 349 s./138; Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 66.

⁹³ Bk. el-İsrâ 17/77; el-Fâtır 35/43; el-Fetih 48/23.

⁹⁴ Bk. el-Ahzâb 33/62; el-Fâtır 35/43.

⁹⁵ Yaşar Düzenli, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000), 156.

⁹⁶ Mücteba Altıntaş, "Kur'an'da Toplumsal Değişim İlkeleri Üzerine Bir Deneme", *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/13 (Ocak 2013), 297.

⁹⁷ Bk. En-Nisâ 4/82.

⁹⁸ Çelebi, "Sünnetullah"; Güneş, "Kur'an'da Sünnetullah Ve Toplumların Çöküş Nedenleri"; Seyithan Can, "Allah'ın Adâleti ve Sünneti Bağlamında Günümüz Toplumsal Helâkının İmkânı", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2022), 9-32; Can, "Allah'ın Adâleti ve Sünneti Bağlamında Günümüz Toplumsal Helâkının İmkânı"; Yalçın, "Gazzâlî'ye Göre Âdetullah ile Sünnetullah Kavramlarının Anlamı ve Nedensellik"; Özsoy, "Sünnetullah": *Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, 54.

⁹⁹ el-En'âm 6/59.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/258; el-En'âm 6/96; el-A'râf 7/54; Yûnus 10/5; er-Ra'd 13/2; İbrâhim 14/33; en-Nahl 16/12; el-Enbiyâ 21/33; el-Furkan 25/45.el-Ankebût 29/61; Lokmân 31/29; el-Fâtır 35/13; Yâsîn 36/38, 40; ez-Zümer 39/5; er-Rahmân 55/5; Nûh 71/16.

¹⁰¹ Bk. el-Bakara 2/22, 164; el-En'âm 6/99, 141; el-A'râf 7/57, 58; er-Ra'd 13/3, 4; el-Hicr 15/19; en-Nahl 16/10, 11, 65, 67; el-Hac 22/63; el-Furkan 25/48.

içerisinde işleyişini sürdürmektedir.¹⁰² Toplumların ve kâinatın üzerindeki ilahî takdirin sünnetullahla belirlenmesi¹⁰³ onun süreklilik ve değişmezlik özelliğini yansıtır.

Sünnetullah'ın geçtiği ayetler siyak-sibak açısından ve bağlamsal bir okuma ile incelendiğinde, öncesinde tevhide davet eden Peygamberlere, kavimleri tarafından bir tehdit ve karşı çıkışın olduğu görülecektir. Örneğin el-İsrâ 17/77. öncesinde kavminin Peygamberlerini yurdundan çıkarmak için her yolu denediği ama Peygamberin sürgün edildiği yerin bunu yapanlara kalmayacağı bildirilir.¹⁰⁴ Nitekim Hz. Muhammed'i Mekke'den çıkaranlar daha sonra bir daha dönemeyecek şekilde oradan uzaklaştırılmışlardır.¹⁰⁵ el-Fâtır 35/43. ayette de yine Allah'ın önceki ümmetler hakkında uygulamış olduğu yasında bir değişikliğin olmadığı, öncesinde "Mekke müşriklerinin kendilerine bir uyarıcı gelirse tereddütsüz diğer ümmetlerden daha fazla doğru yolda olacaklarına dair sağlam yeminler etmelerine rağmen uyarıcı peygamber gelince daha çok Hak'tan uzaklaştıkları haber verilir."¹⁰⁶ Sonrasında ise "yeryüzünde gezip dolaşarak kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğunu görmeleri" istenir.¹⁰⁷ Sonra da toplumlar hakkında Allah'ın işleyen yasınınun değişmeyeceği belirtilir.

Yukarıda verilen ayetlerde sünnetullah'tan ve onun değişmez özelliğinden bahsedilirken, siyak ve sibaklarında kıssaların içeriği ile örtüşen ayetler dikkat çekmektedir. Esasında kıssalarda Allah'ın doğal ve toplumsal yasalarının işleyiş tarzları gündeme getirilmektedir. Kur'an'da bütün peygamberlere ve onları yalanlayıp inkâr edenlere Allah'ın muamelesinin aynı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca peygamberlerin insanlara sürekli aynı inancı, ibadetleri ve ahlâkî ölçüleri öğütledikleri görülmektedir. Yine inkâr ve yalanlayıcıların elçilere aynı acı ve sıkıntıları yaşattığı belirtilir. Diğer yandan Allah'ın elçilerine haksızlık edenlere uygulanan ilahi hükmün de aynı olduğuna işaret edilir.¹⁰⁸ Açıklaması verilen bu ayetin öncesinde "Allah'ın vaadinin mutlaka gerçekleşeceği bu nedenle Peygamberlerin davetini reddedenlere karşı sabırla tebliğ ve davetlerine devam etmeleri gerektiği"¹⁰⁹ bildirilmiştir.

Tarihte yaşanmış toplumsal olaylar hakkında geniş bilgiler sunan Kur'an kıssaları, her çağın toplumları için geçerli olan ilahi muamelenin aynı olduğunu göstermektedir.¹¹⁰ Sünnetullah'ın sürekliliği ve her toplum için geçerliliğinden hareketle Allah'ın, adâleti gereği her dönem ve toplum için uygulamasının aynı olması dolayısıyla, Kur'an'da yer alan kıssaların anlam ve amacı ile örtüştüğü görülür. Nitekim "tarih tekerrür eder" ve "tarih ibret almak içindir" sözleri de bu anlam ilişkisini doğrulamaktadır. Çünkü kıssalar, gerçekleştiği zaman ve toplumla sınırlandırılmayacak özellikler taşımakta, bütün zamanlarda yaşayan toplumlara ders ve ibret olacak evrensel mesajlar barındırmaktadır.

Kâinatı yaratma, düzenli işleyişini devam ettirme ve toplumsal hayatı düzene koyma yönünde Allah'ın işleyen kanunu olma özelliğini taşıyan sünnetullah, bir nevi Allah'ın hüküm ve kararlarında özgürlüğü fikrini yani bütün zamanlara ve toplumlara hükümranlığını ifade eder. Tarih boyunca Peygamberler kavimlerini tevhide davet ederken sünnetullah'ın yani her dönemde ve toplumda geçerli olan ilahi yasaların kendileri için de işlerliğine dikkat çekmişlerdir.¹¹¹ Kur'an'da kıssalar yoluyla, önceki toplumların yaşanmışlıklarından sunulan kesitler, sünnetullah'ın nasıl tezahür ettiğini görmemize imkân sağlamaktadır. Zira Kur'an kıssalarında peygamberlerin kavimleriyle olan tevhit mücadelelerinin yanı sıra, toplumları kötü sonuca götüren sebepler de ibret verici tasvirlerle

¹⁰² Yalçın, "Gazzâlî'ye Göre Âdetullah ile Sünnetullah Kavramlarının Anlamı ve Nedensellik", 417; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/325.

¹⁰³ Bk. el-Hicr 15/13; el-Ahzâb 22/62; el-Fetih 25/23.

¹⁰⁴ el-İsrâ 17/76.

¹⁰⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/509.

¹⁰⁶ el-Fâtır 35/42.

¹⁰⁷ el-Fâtır 35/44.

¹⁰⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/680-681.

¹⁰⁹ el-Mü'min 40/77.

¹¹⁰ Güneş, "Kur'an'da Sünnetullah Ve Toplumların Çöküş Nedenleri"; Muhammet Karaosman, "Kur'an'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (Aralık 2020), 100; Can, "Allah'ın Adâleti ve Sünneti Bağlamında Günümüz Toplumsal Helâkının İmkânı", 29.

¹¹¹ Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'an ve Medeniyet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1996), 353.

anlatılmıştır.¹¹² Kıssanın konusu olan olayı, sonraki toplumlara ve çağlara ibret alınması gereken mesaj haline getiren özellik, kıssanın anlamındaki genişliktir. Bu anlam genişliği kıssanın işlediği konuyu yerelde ve tarihte kalmaktan kurtararak genel ve evrensel hale dönüşmesi, tüm zamanlara ve toplumlara mesaj olması¹¹³ kıssaların sünnetullah ile bağlantısının somut bir belgesidir.

3.Sünnetullah'ın İşleyişi ve Kur'an Kıssalarıyla İlişkisi

Kıssaların ve onların işaret ettiği ilahi yasaların geçtiği ayetlerde genel olarak kevnî ve ictimâî kanunlara işaret edilmektedir. Söz konusu ayetler, bağlamları ile birlikte incelendiğinde mahiyetleri itibariyle, Allah'ın daha önceki toplumlari elçileri vasıtasıyla uyardığı,¹¹⁴ aynı durumda olan toplumlara bu ayetlerle ders verildiği görülecektir. Ayetlerde, geçmiş ümmetler ve onlara gönderilen elçiler hakkında ilâhî yasanın uygulanmasında bir değişimin olmayacağı,¹¹⁵ Allah'ın, elçilerini galip getireceği, düşmanlarına karşı onlara yardım edeceği ve bu yardımın öteden beri bütün elçiler için geçerli olduğu belirtilmektedir.¹¹⁶

Allah'ın elçilerinden kevnî mucizeler isteyip bu mucizelere şahit olduğu halde inanmayan toplumlar, Peygamberleri ölüm ve sürgün ile tehdit etmeleri¹¹⁷ sebebiyle kötü sonla yüzleşmişlerdir. Zira onların yapıp ettikleri, toplumun inanç, ahlâk ve toplumsal değerlerindeki değişimi sırf kendi menfaatlerine yöneltilen bir tehdit ve tehlike olarak görmelerinden dolayı Peygamberleri şiddetle reddeden¹¹⁸ bu grup Kur'an'da "müstekbirün", "mele" ve "mütrafûn" diye isimlendirilmiştir.¹¹⁹ Kötülüklerin ve zulmün öncülere olan bu insanlar, hakikate kör kalıp, hakkı kabule uzak durarak ve inkârda direnerek elçileri tehdit etmişlerdir.¹²⁰ Buna karşın, kavimleri tarafından aşağılanan, şiddete ve tehlide maruz kalan elçiler¹²¹ ilâhî yardımla insanlardan korunacakları¹²² haberiyle ve kıssalardan örneklerle teselli edilmişlerdir.

Kur'an'da Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması,¹²³ Hz. Mûsâ'nın asasının yılanı dönüşmesi,¹²⁴ Hz. Eyyûb'un ağır hastalıktan şifa bulması,¹²⁵ Hz. Yûnus'un balığın karnından çıkarılması¹²⁶, Hz. Musa'ya dokuz mucize verilmesi¹²⁷ ve onunla birlikte İsrâiloğullarının denizden geçirilip Firavun ordusuyla helâk edilmesi¹²⁸ Kur'an'ın haber verdiği kevnî mucizelerden bazılarıdır.¹²⁹ Bunlar, Allah'ın elçilerini nasıl koruduğunun örnekleri olup Allah'ın, elçilerine, müminlere ve onlara zulmedenlere muamelesindeki ilkeliliği ve tutarlılığı gösterir. Çünkü bunlar ilâhî yasalara göre gerçekleşmektedir.¹³⁰ Bu yasaların gereği olarak, geçmiş ümmetlerin inanç ve ahlâken bozulmalarının neticesinde uğradıkları akıbetleri Kur'an kıssalarında mevcut toplumlara ibret için tasvir edilmektedir.¹³¹ "Çünkü kıssalar

¹¹² Kara, "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", 70.

¹¹³ Tatar, "Kur'an'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", 108.

¹¹⁴ el-Bakara 2/119, 213; en-Nisâ 4/165; el-Mâide 5/19; el-A'râf 7/188; Hûd /12; er-Ra'd /7.

¹¹⁵ Bk. el-Ahzâb 33/38,62; el-Fâtır 35/43; el-Mü'min 40/85; el-Fetih 48/23.

¹¹⁶ es-Sâffât 37/171-173; el-Mücâdele 58/21.

¹¹⁷ Ahmet Çelik, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'an Kıssaları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2004), 54-87; Bayram Dalkılıç, *Allah'ın Elçisini Kim, Neden, Nasıl Yalanlardı?* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021), 7-8.

¹¹⁸ Halil İbrahim Bulut, "Mucizelerin Muhatapları Üzerindeki Etkileri", *Usûl: İslâm Araştırmaları* 9/1 (2008), 155-156.

¹¹⁹ Dalkılıç, *Allah'ın Elçisini Kim, Neden, Nasıl Yalanlardı?*, 24.

¹²⁰ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrül-Kur'âni'l-Hakîm*, 9/196-197.

¹²¹ Dalkılıç, *Allah'ın Elçisini Kim, Neden, Nasıl Yalanlardı?*, 7-8.

¹²² el-Mâide 5/67; el-Hicr 15/95; Tâhâ 20/68; el-Enbiyâ 21/69-71; el-Ankebût 29/24, 32-33; el-Kasas 28/35; es-Sâffât 37/115.

¹²³ el-Enbiyâ 21/69; el-Ankebût 29/24.

¹²⁴ el-Bakara 60; el-A'râf 7/117.

¹²⁵ el-Enbiyâ 21/84.

¹²⁶ el-Enbiyâ 21/87-88.

¹²⁷ el-İsrâ 17/101-103.

¹²⁸ el-A'râf 7/138.

¹²⁹ el-A'râf 7/141; Yûnus 10/90-92; Tâhâ 16/18-23; el-Enbiyâ 21/69, 83, 84, 87,88; es-Sâffât 37/145-148; es-Sâd 38/42; el-Kalem 68/49-50.

¹³⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/49.

¹³¹ Abdülkerim Zeydan, *İlâhî Kanunların Hikmetleri*, çev. Nizamettin Saltan (İstanbul: İhtar Yayınları, 1997), 18; Güneş, "Kur'an'da Sünnetullah Ve Toplumlara Çöküş Nedenleri", 64.

tarihsel olayların doğduğu andan ziyade bütün zamanlarda geçerli olabilecek bir anlam ve değer veya bir hakikatin gerçekleşme anına dikkat çeker. İşte bu açıdan kıssalar tarihi süreçte birer sabite ya da bir anlam merkezi oluşturmanın adımını atmış olur. Bu sayede meydana gelebilecek olaylar karşısında nerede ve nasıl durulacağını gösterir.”¹³² İşte kıssaların toplumları eğitici ve onlara yol gösterici özelliği bu şekilde gerçekleşir.

Kur’an kıssaları, tarihin içerisindeki yaşanmışlıklardan ve onlardan elde edilen tecrübelerden yola çıkarak önümüze konulmuş,¹³³ hayatın ağır ve çetin yönlerini, yaşayanlara gösteren ve onlara geleceklelerini nasıl planlayacaklarını öğreten işaret levhaları olarak görülmelidir.¹³⁴ Yani kıssaları, tarihin derinliklerine gömülmüş ve unutulmuş yaşanmışlıklar olarak görmek, kıssaları yanlış anlamak ve yorumlamaktır. Kur’an, kıssalardaki inanç ve ahlâk boyutundan elde edilmesi gereken sonuçların çıkarılmasını isterken, hakikatte değişimin net sonucunu da vermektedir.¹³⁵ Buna göre, imanın da inkârın da toplumları hangi sonuçlara götüreceğini kıssalarla anlatılan sünnetullah üzerinden okumak mümkündür.

Tarih göstermiştir ki, sünnetullah’ı dinlemeyerek kâinattaki işleyen düzeni bozan, yani ilahî yasalara karşı koyan müfsit ve inkârcı toplumlar tarihte çöküş yaşamışlardır.¹³⁶ Buna karşın inançlı ve ahlâklı olmayı tercih eden erdemli toplumlar yükselmişlerdir. Kur’an, eski toplumların dinî ve ahlâkî yaşamlarının süreçlerini ve sonuçlarını muhataplarına anlatarak, Allah’ın değişmez yasasının onlar için de geçerli olduğunu hatırlatmıştır.¹³⁷ Allah’ın kâinatta işleyen kanununa muhalif davranmak, hakikatte yaratılışın ve vahyin sahibine karşı çıkmak anlamına gelmektedir.¹³⁸ Bu sebeple sünnetullahın işleyişini gösteren Kur’an kıssaları, yaratıcının her çağda yaşayan toplumlara, yapıp ettikleri sebebiyle karşılaşacakları sonucun uyarısıdır.

Kur’an’ın, ilk muhataplarına onların zihinlerinde mevcut olan toplumların akıbetleri hakkında bilgi vermesi şüphesiz onların dikkatlerini çekmiş ve hayretlerini celbetmiştir.¹³⁹ Bu bilgilerin muhatapların dikkatini çekmesi, onların zihnindeki tarihi bilgilerin gerçekliğini göstermektedir. Bunları inkâr edemedikleri için Hz. Muhammed’e bu bilgilerin başkaları tarafından öğretildiği ya da masal ve hayal ürünü uydurma hikayeler olduğunu iddia etmişlerdir. Mekke müşriklerinin bildikleri ve inkâr edemedikleri bu tarihi bilgiler karşısında birtakım bahanelere sığınmaları ve gerçeği gizlemeleri,¹⁴⁰ bu nedenle de Hz. Muhammed’in elçiliğini reddetmeleri şunu gösterir: Kıssalar geçmiş toplumların elçilerine nasıl davrandılar ve bunun sonuçlarıyla karşılaştırsa Kur’an’ın muhatapları da aynı sonuçlarla karşılaşacaklardır.

Kur’an-ı Kerim, son elçinin nübüvvet görevinin gerçekliğini ve evrenselliğini göstermek için, muhataplarına tarihte yaşamış toplumların Allah’ın elçilerinin davetine olan tepkilerini ve nasıl bir akıbete uğradıklarını haber vermektedir. Bununla mevcut toplumlara Allah’ın elçiler ve toplumlar hakkındaki muamelesinin baştan beri değişmediğini hatırlatmaktadır.¹⁴¹ Sünnetullah’ın kıssalarla ilişkisinin boyutuna dikkat çeken ve “...Allah sizi sizden öncekilerin yoluna iletmek istiyor...”¹⁴² mesajının geçtiği ayette geçen, “sizden öncekiler” ile kastedilenin ilk peygamberden son peygambere elçilerin

¹³² Tatar, “Kur’an’da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar”, 109.

¹³³ Cumhur Demirel, “Kur’ân’ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî – Medenî”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (2017), 40.

¹³⁴ İmadüddin Halil, *İslâm’ın Tarih Yorumu*, çev. Ahmet Ağırakça (İstanbul: Risale Yayınları, 1988), 92.

¹³⁵ Kılıç, *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur’an’ı Anlama Sorunu*, 70.

¹³⁶ Kasım Şulûl, “İslam Düşüncesinde Tarih Felsefesi”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 11 (Aralık 2001), 97.

¹³⁷ Yakup Yüksel, “Kur’an’da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri”, *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi* 3/Mart (2020), 70-71.

¹³⁸ Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 133; Güneş, “Kur’ân’da Sünnetullah Ve Toplumların Çöküş Nedenleri”, 84.

¹³⁹ Demirel, “Kur’ân’ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî – Medenî”, 41.

¹⁴⁰ Bk. Mahmut Ay, “Mekke Müşrikleri’nin Kur’an’a Yönelik Eleştirilerine Cevaplar”, *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (26 Aralık 2022), 340-386; Enver Bayram, “Mekke Müşriklerinin Nübüvvet Karşısındaki Tutum ve Davranışları (Mekkî Sureler Bağlamında)”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (22 Şubat 2019), 920-921.

¹⁴¹ el-İsrâ 17/77.

¹⁴² en-Nisâ 4/26.

kavimlerine öğrettikleri yol-yöntem, inanış ve anlayış ve yaşayış tarzı olduğu söylenmiştir.¹⁴³ Tevhid temeline dayanan bu inanış ve yaşayış tarzının tüm insanlar ve bütün zamanlar için geçerliliği hatırlatılarak, Allah'ın dininin temel ilkelerinin ve elçilerin davetinin içeriklerinin aynı oluşuna dikkat çekilmiştir. Kur'an'ın bütün peygamberler ve toplumlar için geçerliliğini ve değişmezliğini haber verdiği sünnetullah ve kıssalarla, tarihin derinliklerine ve Kur'an'ın evrensel hedeflerine işaret edilmiştir.

Sonuç

Sünnetullah, Kur'an'ın temel kavramlarından birisi olup, özellikle kıssalar üzerinden önceki kavimlerin ve onlara gelen elçilerin tevhit mücadeleleri ve bunların neticeleri hakkında Allah'ın değişmez yasağı olarak kevnî âlemdeki ve toplumsal hayattaki tezahürleri kıssalarla anlatılmıştır. Bunlar zaman ve mekân sınırı olmayan, insani değerlerin ve evrensel ilkelerin vurgulandığı hadiseler olarak Kur'an kıssalarında yer almıştır. Tarihte yaşamış toplumların Allah elçilerinin davetine karşı tutumlarına göre işleyen ve değişmeyen sünnetullah, Kur'an kıssalarıyla ilişkilendirilmek suretiyle kıssaların verdiği mesajların, gerçekleştiği zamanda ve o ortamda kalmayıp günümüze taşınmıştır.

Kur'an kıssalarının sünnetullah kapsamında değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi kıssayı, tarihin derinliklerinde kalmış yaşanmışlıklar olmaktan çıkarıp, geleceği planlamaya yardımcı olan işaret levhaları olarak görmek, kıssaları canlı, dinamik ve etkin bilgi kaynağı haline getirecektir. Sünnetullah ve kıssalar, Kur'an'ın mesajlarının hem tarihi hem de evrensel boyutunu yansıtan kavramlarından olup bunlar arasında bir anlam ve amaç ilişkisi bulunmaktadır.

Kur'an, geçmişte yaşanmış olaylarla ilgili pek çok veriyi kullanarak örnekler vermiş ve bunları kıssa olarak isimlendirmiştir. Tarihin belli döneminde gerçekleşmiş olayları anlatırken, Peygamberlere ve inananlara içinde buldukları durumun, tarihte yaşanan örneklerine atıfta bulunmak suretiyle onların direncini ve gücünü artırmayı hedeflemiştir. Bununla onları inançlarında kararlı olmaya ve Allah yolunda mücadeleye teşvik ederek teselli etmiş, bazen çok önemli bir ahlâk sorununa işaretlerle ahlâk dersi vermiş, bazen de güncele ilişkin başka amaçlarla bu anlatımlara yer vermiştir.

Kıssalar salt bir hikâye ve edebî bir olgu veya bir olayın sadece nakledilmesinden ibaret olmayıp çok yönlü amaçlar taşımaktadır. Kur'an'ın verdiği bilgiler muhataplarına, tarihi süreçte toplumların yükselmesinin ve çöküş yaşamasının ilahi yasalar doğrultusunda gerçekleştiğini göstermiştir. Böylece Kur'an, sünnetullah'ın tarihte ve günümüzdeki tezahürlerini kıssalar yoluyla göz önüne getirerek, Allah'ın kâinatı yaratma ve yönetme konusunda ilkeli, tutarlı ve kanunilik prensibiyle davrandığını belgelemektedir. Kur'an kıssaları gerçekleştiği tarihin belli bir dönemine ait olsa da çağlara ve çağların toplumlarına mesajlar vermekte, burada sünnetullah önemli bir rol oynamaktadır.

Ayetlerde geçen, "Allah'ın yasağı ve onu uygulamasında bir değişikliğin olmadığı" ve "Allah'ın elçileri ve onların kavimleri hakkında öteden beri işleyen kanunu budur." gibi ifadeler, sünnetullah'ın tarihi ve evrensel özelliğinin delilidir. Kur'an, kıssalar yoluyla sünnetullahın işleyişindeki sürekliliği ve değişmezliği muhataplarına hatırlatarak onları geçmiş toplumların kötü sonuçlarıyla yüzleştirmektedir. Kıssalar, tarihî olayların o günde ve o mekânda kalan sınırlı ve süreli kesitleri olmayıp, gerçekleştiği zamanın dışında ve ötesinde evrensel mesajlar ve anlamlar taşıyan, canlı, dinamik ve etkin özellikleri olan ders verme yöntemidir.

Toplumların yükseliş ve çöküşlerinde kendi yapıp ettiklerinin belirleyici olduğu, Kur'an kıssalarıyla bu yasanın toplumlar üzerinde nasıl işlediği gösterilmiştir. Allah'ın değişmez yasağını çiğneyerek, yeryüzünde işleyen düzeni bozan müfsit toplumlar, tarihte çöküş ve yok oluş sürecini yaşamıştır. Kur'an, muhataplarına geçmiş toplumların kötü sonuçlarının sebeplerini hatırlatarak, aynı sonuçların kendileri için de geçerli olduğu uyarısında bulunmuştur. "Yeryüzünde gezin, dolaşın, inkârcıların ve yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün" hitabıyla gelen ibret içerikli ayetler, sünnetullah'ın Kur'an kıssalarıyla ilişkisinin mahiyetini göstermektedir.

¹⁴³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2/48-49.

Kaynakça

- Abay, Muhammet. *Kur'an Kıssaları*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2007.
- Abdübâki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'ani'l-Kerim*. Beyrut: Dâr-u'l-Mârifet, 2008.
- Adevî, Muhammed Hayr Mahmûd el-. *Me'âlimu'l-Kıssa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ürdün: Dâru'l-'Adevî, 1988.
- Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. 'Amr Ferâhidî el-Halil b. *Kitâbu'l-'ayn*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî'l-Matbû'ât, 1988.
- Akçay, Mustafa. "Sünnetullah, Fitratullah, Sıbğatullah" Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/17 (15 Haziran 2008), 125-158.
- Altıntaş, Mücteba. "Kur'an'da Toplumsal Değişim İlkeleri Üzerine Bir Deneme". *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/13 (Ocak 2013), 295-310.
- Ata, Mahmet Mahfuz. "Tefsir Literatüründe Hz. Mûsâ-Hızır Kıssası Üzerine Bazı Mülâhazalar". *İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (ts.), 28-47.
- Atik, Bilal. "Mucize-Sünnetullah İlişkisi Bağlamında İ'câzu'l-Kur'an". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Ekim 2018), 185-216.
- Ay, Mahmut. "Mekke Müşrikleri'nin Kur'an'a Yönelik Eleştirilerine Cevaplar". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (26 Aralık 2022), 340-386.
- Aydın, Hüseyin. "Vahiy Kültürünün İnsanî Kültüre Dönüştürülmesine Bir Örnek: 'Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli'". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2013), 1-28.
- Barlak, Muzaffer - Özdemir, Faruk. "Mûsâ-Hızır Kıssasının Allah'ın İlkeli Bir Varlık Oluşu Çerçevesinde Değerlendirilmesi". *Journal of Islamic Research* 27/3 (2016), 353-371.
- Bayraklı, Bayraktar. "Kur'ân-ı Kerîm'de Öğretim Kavramı ve Vahiy". *Diyanet İlmî Dergi* 27/4 (1991), 161-189.
- Bayram, Enver. "Mekke Müşriklerinin Nübüvvet Karşısındaki Tutum ve Davranışları (Mekkî Sureler Bağlamında)". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (22 Şubat 2019), 919-939.
- Bedir, Murteza. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/153-154. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mûcizelerin Muhatapları Üzerindeki Etkileri". *Usûl: İslâm Araştırmaları* 9/1 (2008), 153-172.
- Can, Seyithan. "Allah'ın Adâleti ve Sünneti Bağlamında Günümüz Toplumsal Helâkının İmkânı". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2022), 9-32.
- Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd. el-. *es-Sihâh*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlmî'l-Melâ'în, 1984.
- Coşkun, İbrahim. *Günümüz Akaid ve Kelam problemleri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2017.
- Coşkun, İbrahim. *İslam'da İman Esasları*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- Çelebi, İlyas. "Sünnetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/158-160. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Çelik, Ahmet. "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'an Kıssaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2004), 54-87.
- Dalkılıç, Bayram. *Allah'ın Elçisini Kim, Neden, Nasıl Yalanlardı?* İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021.
- Dâmegânî, Hüseyin bin Muhammed ed-. *Kâmûsu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-'İlmî'l-Melâ'în, 1938.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.
- Demirel, Cumhur. "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî – Medenî". *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (2017), 35-54.

- Düzenli, Yaşar. *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2000.
- Erul, Bünyamin. "Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişimi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/1 (2006), 85-94.
- Fîruzabâdî, Mecdu'd-Din Muhammed b. Yakup el-. *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-azîz, thk. M. Ali en-Neccar*. Kâhire: İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, 1416.
- Fîruzabâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-. *el-Kâmûsu'l- muhît*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1991.
- Görgün, Tahsin. "Kur'ân Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine". *IV. Kur'ân Sempozyumu*. 19-40. Ankara, Fecr Yayınevi., 1998.
- Güler, İlhami. *Sabit Din Dinamik Şeriat*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Güneş, Abdulkaki. "Kur'ân'da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005), 61-93.
- Halil, İmadüddin. *İslâm'ın Tarih Yorumu*. çev. Ahmet Ağırakça. İstanbul: Risale Yayınları, 1988.
- Heyşur, Muhammed. *Medeniyetlerin Yükseliş ve Çöküşünde Kur'ân Yasaları*. çev. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2014.
- Hökelekli, Hayati. *Fıtrat*. "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi". 13/47-48. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- İsfehânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dârü'l-Kalem; Dârü'ş-Şâmiyye, 1412.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris er-Râzî. *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*. ed. Abdüsselam Muhammed Harun. [Beyrut]: Dârü'l-Fikr, 1399.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004.
- İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem en-Nesârî, el-İfrikî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1990.
- Kanik, İsa. "Kur'ân Kıssalarında Ailevî İlke ve Değerler". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim 2020), 256-286.
- Kara, Mustafa. "Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz". *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 69-102.
- Kara, Mustafa. "Kur'ân Kıssalarını 'Hikâye' Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 57-73.
- Kara, Mustafa. "Kur'ân Kıssalarının Anlaşılması". *Günümüz Tefsir Problemleri*. ed. Ali Karataş, - Yunus Emre Gördük. 207-228. Ankara: Bilay Yayınları, 2018.
- Karaman vd., Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karaosman, Muhammet. "Kur'ân'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (Aralık 2020), 98-120.
- Kılıç, Sadık. *Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu*. İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1999.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne: Tefsîrül-Mâtürîdî*. thk. Mecdi Basellûm. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Muhammed Reşîd Rızâ. *Tefsîrül-Kur'âni'l-Hakîm*. thk. Tefsîrül-Menâr. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Okumuş, Ejder. *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Okumuş, Ejder. *Kur'an'da Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Özsoy, Ömer. "Sünnetullah": *Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*. Ankara: Fecr Yayınları, 1994.

- Pazarbaşı, Erdoğan. *Kur'an ve Medeniyet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.
- Rahman, Fazlur. *Ana Konularıyla Kur'ân*. Ankara: Fecr Yayınları, 1987.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-. *Mefâtihu'l-Gayb*. thk. et-Tefsîrû'l-Kebîr. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999.
- Said, Cevdet. *İslamî Mücadelede Bilginin Gücü*. çev. Abdullah Kahraman. İstanbul: Pınar Yayınları, 1997.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/498-500. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-. *Fethu'l-Kadîr*. thk. Dimeşk; Beyrut. Dârü İbn Kesîr; Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1431.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Şulûl, Kasım. "İslam Düşüncesinde Tarih Felsefesi". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 11 (Aralık 2001), 91-127.
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr et-. *Câmi'ul-Beyân an Te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tatar, Burhanettin. "Kur'an'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar". *Milel ve Nihal* 6/1 (2009), 99-111.
- Tok, Nuri. *Kur'an'da Sünnetullah Ve Helak Edilen Kavimler*. Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- Turşak, Musa. "Nedensellik İlkesi Bağlamında Sünnetullahı Anlamak". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2019), 558-570.
- Uyanık, Mevlüt. *Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu*. ed. Mevlüt Uyanık. Ankara: Fecr Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Ünal, Yaşar. "Sünnetullahın Değişmezliği Meselesi". *Kader* 21/2 (31 Aralık 2023), 763-794.
- Vezir, İbrahim b. Ali el-. *Dirase li's-süneni'l-ilahîyye ve'l-müslimi'l-muâsır*. Kahire, 4. Basım, 1989.
- Yalçın, Selami. "Gazzâlî'ye Göre Âdetullah ile Sünnetullah Kavramlarının Anlamı ve Nedensellik". *Eskiye* 52 (Mart 2024), 243-266.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir*. İstanbul: Eser Neşriyat, [t.y.].
- Yazıcı, Ahmet. "Süleyman Ateş'in Görüşleri Bağlamında Kur'an Kıssaları". *İslami Araştırmalar* 22/2 (2011), 106-117.
- Yıldırım, Duran Ali. "Kur'ân Kıssalarında Toplumların Helâkı ve Sebepleri Üzerine". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2020), 243-277.
- Yüksel, Mukadder Ârif. "Kur'an'da Yasalı Tarih Perspektifi ve Tarih Bilinci". *Atlas Journal* 9/51 (03 Ekim 2023), 48-60.
- Yüksel, Yakup. "Kur'an'da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri". *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi* 3/Mart (2020), 45-80.
- Zebidî, Seyyid Muhammed Murtazâ ez-. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 1-10 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye, 1306.
- Zemaşerî, Cârullah Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf an Haḳâiki Ğavâmidi't-Tenzil*. Kahire: Dârü'r-Reyyân li't-Türâs, 1407/1987.
- Zemaşerî, Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-. *Esâsu'l-belâġa*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmmeli'l-Kitâb, 1985.
- Zeydan, Abdülkerim. *İlâhî Kanunların Hikmetleri*. çev. Nizamettin Saltan. İstanbul: İhtar Yayınları, 1997.